

9. Назвіть форми акультурації. Які, на вашу думку, причини їхнього виникнення?

10. Розкажіть про актуальні проблеми міжкультурної комунікації.

11. Поясніть, чому в нинішніх умовах існує суспільний запит на міжкультурну комунікацію.

12. Що таке дослідницька парадигма? У межах яких парадигм відбуваються сучасні лінгвокультурологічні дослідження?

13. Назвіть принципи, якими послуговуються лінгвокультурологи. Наведіть приклади.

14. Розкажіть про методи лінгвокультурологічних досліджень. Наведіть приклади.

Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології

Основною одиницею лінгвокультурології є *лінгвокультурема*. Як стверджує В. Воробйов, це міжрівневий елемент, що створює базу для цієї дисципліни, поєднуючи в собі знаковий і культурологічний вияви та за формою дорівнюючи лексемі, словосполученню, реченню, а також тексту або його фрагменту. У класифікації вказаного вченого акцентовано на рівневому підході до мовних засобів об'єктивації культурно значущої інформації.

Вітчизняні мовознавці розглядають основні риси лінгвокультурем та створюють відповідні класифікації. Л. Мацько характеризує типи лінгвокультурем за способом вираження культурної інформації: реалії (*колядки, заручини*), сигніфікативні (*мати, батько*) й конотативні (*криниця, наче волошки в житі*) лінгвокультуреми, тропейчні та фігуральні (*сонячні кларнети, батьківщина вишні й соловейка*), фразеологізми (*баняк варить, лебедина пісня*), народні номени українських місяців, пір року, традиційних свят (*вересень – барвограй, айстровик, зажурець, школярик*), символіко-предметні

(*Хортиця, Чумацький Шлях*), символічні лінгвокультурами соціально-національної поведінки (*Будьмо! Боже помози!*), лінгвокультурами загального характеру, тобто денотативні (*оркестр, театр*). Розглядана класифікація відображає нежорсткість меж цих одиниць, їхню інтерференцію. На нашу думку, народні назви місяців можна долучити й до сигніфікативних складників: їхній денотативний зміст виявляє спільність у різних культурах, а сигніфікат – специфіку лінгвокультурологічної інформації.

Концепції сучасних лінгвістів сигналізують про інтенцію створення лапідарної типології мовно-культурних одиниць попри їхню розмаїтість. Казахська мовознавиця Г. Алімжанова пропонує для розгляду лише три типи лінгвокультурем: ті, що відображають матеріально-фактологічну частину національного буття (топоніми й антропоніми, космоніми, слова на позначення спорідненості, назви побутових предметів, музичних інструментів, фразеологізми із соматичним й анімалістичним компонентами, колоративами); лінгвокультурами аксіологічного характеру (перебувають на оцінній осі «гарно – погано») та мовленнєво-поведінкові. Аналізуючи наведену концепцію, наголошуємо на тому, що лінгвокультурами (ураховуючи й предметно-матеріальні) містять семи оцінки в денотативній або конотативній структурах, тому постає питання про доцільність виділення аксіологічних складників в окремий тип. Річ у тім, що аксіосемантика лінгвокультурних одиниць якраз і становить основу їхньої специфіки.

М. Алефіренко вбачає сутнісну білатеральну (подвійну) характеристику лінгвокультурем передусім у їхній здатності виражати цінності, зокрема: життєві (здоров'я, існування, якість життя); соціальні (суспільне, статусне становище, професія); моральні (благо, добро, дружба); релігійні (Господь, Божий закон, віра); естетичні (краса, ідеал, гармонія, стиль).

Як бачимо, у типологічних класифікаціях дослідники враховують такі риси лінгвокультурних одиниць, як спрямованість на пізнання, світорозуміння та його об'єктивацію, денотацію й конотацію, а також аксіологізацію. Не викликає сумніву те, що в плані змісту лінгвокультуреми містять відомості, які виражають особливості культурного кодування. Виражають усталене (стереотипне), як й архетипне, міфологічне світосприйняття та мислення, відображають не тільки знання, когнітивні моделі світорозуміння (інтелектуальна сфера), а й почування, переживання (емоційно-психічна), містять сліди колективної родової пам'яті (сфера позасвідомого). Усі вказані риси спрямовано на оцінну характеристику лінгвокультурам.

Мовні одиниці матеріалізують культурну інформацію в зв'язку з тим, що містять відповідні семи, пов'язані з певними фоновими знаннями й уявленнями. Зацікавленість представників цього розділу мовознавства викликають такі явища: картина світу, безеквівалентна лексика, символи, образи, прецедентні імена й тексти, фразеологізми й паремії; закріплені в мовних формах архетипи, стереотипи; мовленнєвий етикет; вірування, звичаї, ритуали, обряди та ін. Пояснимо докладніше деякі з них.

Картина світу відображає специфічне сегментування універсуму за допомогою різнорівневих засобів національної мови та понять. Л. Вітгенштайн, який одним із перших звернувся до цієї значущої категорії в галузі гуманітарного знання, писав про корелювання мови та мислення зі світом. Заслугою Л. Вайсгербера було те, що він переніс це поняття в лінгвoseміотику. М. Алефіренко вважає, що картина світу передбачає не лише інтелектуальне, а й емотивне освоєння, тому для її чіткого розуміння потрібно усвідомлювати, по-перше, її знакову природу, по-друге, когнітивну сутність й, по-третє, інтерпретативні можливості.

Сучасні мовознавці пов'язують картину світу передусім із поняттям «образ». Наприклад, В. Постовалова вбачає в ній вихідний масштабний образ світу, який є результатом усієї духовної активності. В. Карасик доводить, що це сукупність інтегрованих в одне ціле фрагментів дійсності, які вибудовують колективну модель реальності.

Відповідно до створеної типології, існують мовна, концептуальна, аксіологічна, когнітивна та ін. картини світу, різні за ступенем узагальнення. З. Попова та Й. Стернін звертають увагу на когнітивну модель дійсності, яку формує народ: її концептуалізовано в межах ментальної сфери як специфічний образ світу. Мислення й мовлення перебувають у системних відношеннях, тому є сенс говорити про мовомисленнєву картину реальності. Моделі світу різняться не лише лексично, а й граматично. І. Голубовська вважає основним чинником національно-мовної картини світу як особливої субстанції матеріалізовані в мові національно специфічні почуття, прагнення та стереотипи. Носіями відомостей про картини світу є реаліми, символи, словесні образи, фразеологізми та паремії, мовний етикет, фольклорні тексти та ін. Національний образ дійсності невіддільний від мовно-культурних особливостей.

Лінгвокультурну специфіку має *безеквівалентна лексика* (праці М. Кочергана, Т. Космеди, А. Волошиної, А. Бронської), інакше кажучи, національно забарвлений пласт слів, що містять ідіоетнічні, культурні семи. Вони є носіями знань про особливості матеріальних і духовних надбань членів лінгвокультурної спільноти. На формування розгляданої групи лексико-семантичних одиниць впливають позамовні чинники функціонування соціуму, зокрема умови природного середовища та господарювання.

Предметом зацікавлення лінгвокультурологів є синоніми до офіційних назв місяців (народні номінації). *Березень*

(*березозол*) був часом випалювання старих гаїв, на місці яких засівали аграрні культури, а продукти горіння застосовували як добриво. Цей місяць у загальнонародній мові називають ще й *тесняк*, *бурильник*, *крапельник*, *веснявець* та ін. Носії англійської мови, як зазначав у популярних статтях Б. Уорф, використовують одиничні слова, а не синтагми на позначення різновидів снігу (який, наприклад, іде, лежить, є ущільненим і таким, що його жене вітер, та ін.).

Саме переклад або асоціативний експеримент допомагають кваліфікувати лексику як безеквівалентну. Потрібно враховувати, що про належність до слів цієї групи сигналізує не тільки предметно-логічний зміст, а й конотації, які його супроводять (пор.: *гайдамака*, *характерник*, *повітруля*, *борці*, *галушка*, *рушник*). Нерідко з культурно специфічною лексикою пов'язано синонімічні ряди: *характерник* – *химородник*, *заморочник*, *галдовник*. Індикатором безеквівалентності є функції, які виконують певні наскрізні, ключові слова в текстах, формуючи сильні позиції останніх: *Повітруля злотокрила з віч серпанок відслонила, я зирнув у личко їй. А то ти, моя царівно, летом крил до мене рівна, моя Музо, світе мій!* (В. Пачовський).

Безеквівалентність характерна для різних лексичних груп. У силу новизни вона специфікує оказіоналізми, які засвідчують особливе бачення дійсності, зрозуміле лінгвокультурному товариству: *Синьозір ліхтарів*, *синьовир ліхтарів*, *синьоліт ліхтарів* *синьоирій* (А. Мойсієнко). Семантику радянізмів (пор.: *трудодень*, *стахановець*) сприймають у контексті фонових знань про реалії тоталітарного суспільства. Безеквівалентність позанормативної лексики визначає внутрішня форма слів: пор. *спалахуйка*, тобто «запальничка», *кравчучка* – «двоколісний складаний возик».

Культурно специфічна лексика збагачує різні мови, утворюючи певні семантичні поля: «побут» (*чайхана*, *чебуреки*,

гуляш, кімоно); «культура й мистецтво» (кобза, гонак, ікебана, чардаш, лезгінка); «одиниці виміру» (лікоть, аршин, фут, гривня, лев, форинт); «суспільство, політика» (рада, сейм, віче, канцлер); «етнос» (литвин, мадяр, лях, москаль) та ін.

Безеквівалентну лексику характеризує лакунарність, тобто брак словесних відповідників у системах інших мов: пор.: *beauty sleep*, або «ранній сон до півночі», *siesta*, тобто «післяобідній сон в умовах країн зі спекотним кліматом». Сигналом безеквівалентності служать відмінності в семантиці запозичених слів: для англійців *cottage* означає «невеличкий будинок», а для українців *котедж* – це приватне житло чималих розмірів.

Безеквівалентність сигналізує про культурну унікальність. Слово *лаванда* (символ Провансу) європейці не випадково перейняли зі старофранцузької мови (*lavandre*). У цьому регіоні Франції ще в ХІХ ст. активно культивувати рослину, яка має цінні антисептичні, седативні й одоративні властивості. Для Провансу вирощування лаванди із сімейного бізнесу переросло в промислове виробництво, що нині сприяє культурному туризму, проведенню численних свят, на яких демонструють не тільки парфумерні вироби, а й страви з додаванням продуктів переробки лаванди.

Існують певні прийоми перенесення безеквівалентної лексики в інші мовні системи:

- калькування;
- транслітерація та транскрипція;
- описовий переклад;
- наближений переклад;
- гіпонімічний (узагальнено-наближений переклад);
- примітки перекладача.

Важливим для становлення лінгвокультурології є вивчення **символів**, семантика яких указує на інші, ніж їхні мовні знаки, референційні площини. На відміну від алегорії, яку характе-

ризує втілення абстрактного поняття в конкретних знаках (лис – «хитрість», вовк – «жадібність»), символи мають специфічне прочитання в різних культурах. В. Жайворонек підкреслює роль етносимволів у побудові культурних констант, пояснюючи, що словесна етносимволіка створює мовне підґрунтя для етнокультурних концептів як компонентів колективної картини світу. Якщо для українців *курка* – символ браку розумових здібностей, неохайності (пор.: *курячі мізки, пише як курка лапою*), то у в'єтнамській культурі це слово пов'язане з працелюбністю.

Виразниками національно-культурної специфіки є *фразеологізми* та *паремії*, які лаконічно відображають багатовіковий досвід народу, особливості природного середовища, у якому мешкають представники певної лінгвокультури, їхнього способу життя, побуту та звичаїв. На мовну картину світу накладає відбиток відображений у цих формах спосіб господарювання. У художніх текстах історичний годинник хліборобської нації постає на основі давньоукраїнської фразеології на позначення битви, у якій взаємодіють два хронотопи – суспільний час (збройне протистояння) та хліборобський цикл, і перший змодельовано за зразком другого.

Відомо, що символічні образи битви-оранки, битви-сівби, битви-жнив, битви-молотьби виникли на ґрунті народнопоетичної фразеології. Їх пов'язано з архаїчною образотворчістю, у якій ці елементи використано для зображення смерті людини, яка не скінчила природного циклу свого існування. Народнопісенну традиційну фразеологію вивчала Л. Коломієць, яка дійшла висновку про те, що її характеризує стійкість, яка підтримує образність і виразність.

Витоки таких фрагментів невіддільні від анімічного світосприйняття язичництва, тому ці паралелі мають світоглядний, історіософський зміст. До художнього моделювання історичного часу долучено одиниці лінгвокультури, важливе

місце в якій належить стереотипним уявленням української нації як рустикальної. Такі словесно-художні версії часу зображено ще в «Слові про Ігорів похід», «Молінні Данила Заточеника» та в усній народній творчості. Культурний аспект темпорального фрагмента картини світу полягає в асоціюванні історичного часу з хліборобським циклом різних видів робіт або ж вегетаційних процесів, пов'язаних із розвитком зернових культур.

Лінгвокультурну специфіку відображає вербалізація природних явищ. Щоб передати враження від зливи, українці використовують артефактний код (*дощ лє як із відра*), у той час як англійці – біоморфний (*it is raining cats and dogs*). Порізнному представники певних культурних угруповань аналогізують прекрасне. Якщо носії національної лінгвокультури дівочу вроду асоціюють із маком (пор.: *як маків цвіт*), то англійської, наприклад, із трояндою (*rosebud* – «бутон, вродлива дівчина»).

Природне довкілля постає як своєрідний текст, який члени лінгвокультурних товариств «читають» по-своєму. У національній мовнознаковій системі мотиватор *трава* спрямований на смакові враження (пор.: *як трава*, тобто «несмачний»), уявлення про байдужість та ін.: *хоч трава не рости*. У французькій траву аналогізують із емоціями: фр. *marcher sur une mauvaise herbe* («бути в поганому настрої»): *mauvaise herbe* – «бур'ян». В основі цього стійкого висловлювання (букв. «ходити поганими травами») перебуває давнє уявлення про вплив рослинного оточення на людину.

Мова як виразник культури виявляє особливості **словесних образів**, асоціативні механізми утворення яких указують на етнічні, національні риси. Кожна мовно-культурна спільнота реалізує власні специфічні засоби семантичних трансформацій. Такі марковані структури відображено в п'ятимовному словнику О. Левченко, матеріалом для якого послужили

слов'янські мови та який експонує когнітивні механізми категоризації світобуття. В аналізованому лексикографічному виданні вміщено, наприклад, образи, крізь призму яких постає оцінка розумового рівня людини з погляду представників різних лінгвокультур: укр. *дурний як курка*; пол. *glupi jak cebula*; болг.: *глушава като тиква*. Існують й одномовні словники порівнянь, зокрема українських (А. Юрченко, А. Івченко, Г. Добролежа), чеських (Ф.Чермак), німецьких (Х. Валтер) та ін., які допомагають зрозуміти зміст абстрактних понять за допомогою зіставлень.

Образні стереотипні вектори становлять основу лінгвокультурної стабільності, нагадуючи про себе на різних етапах розвитку словесного мистецтва й визначаючи профіль індивідуальної образотворчості. У монографії «Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.» Л. Кравець пояснює, як концептуальні метафори, закорінені в мовомисленні етносу, стимулюють динамічність утворення індивідуальних. За нашими спостереженнями, донаукова (наївна) картина світу скеровує основні семантичні механізми побудови словесних образів часу в поезії ХХ–ХХІ ст. Їх визначають етимологічні характеристики слів темпоральної групи, їхня сполучуваність у складі фразеологізмів і паремій, висвічуючи глибинні асоціації та вказуючи такі основні напрямки утворення образних парадигм, як *час – людина* та *час – довкілля*.

Схожість асоціацій, оцінок, виразниками яких є мовні одиниці, пов'язана з культурною спадщиною й емоційним досвідом її осмислення. Посутні риси лінгвокультури містять **прецедентні феномени**. Поняття прецедентних текстів увів до наукового обігу Ю. Караулов, який підкреслював їх значущість як для певного культурного загалу, так і для окремої особистості, яка неодноразово звертається та формує власне ставлення до них. Цей дослідник зображує прецедентний феномен як поштовх до виникнення гри уяви, під час якої

суспільно-політичні, соціально-психологічні явища зазнають увиразнення за допомогою фрагментів загальновідомих текстів. Як прецедентні феномени дослідники розглядають також імена, ситуації та ін. (В. Красних).

Уривки з прецедентних текстів становлять основу явища інтертекстуальності, яке формує полілог культур й епох. Інтертекстуальні зв'язки характеризували болгарська дослідниця Ю. Кристева, французький учений Ж. Женетт, російська мовознавиця Н. Фатєєва та ін., у працях яких розроблено типологію відповідностей між текстами. Із культурними відомостями В. Костомаров та Н. Бурвикова пов'язують логоепістеми, долучаючи до їхнього складу мовленнєві одиниці, основа яких – у прецедентних текстах.

Ключовими в кожній лінгвокультурі є власні назви, які асоціюють із певними реальними або вигаданими подіями. Тому ці оніми оточує стійкий асоціативний, зокрема оцінний, ореол. Національно маркованим серед українства є оспіване в думі ім'я *Марусі Богуславки*, яка звільнила козаків із турецької неволі. Згадаймо: Л. Костенко «Чадра Марусі Богуславки» (*А я – Маруся. Я із Богуслава. У мене є непродана душа*). Конотованим в англійській культурі є ім'я леді *Годіви*, яка в часи середньовіччя боролася за звільнення населення від непомірних податків і заради цього верхи на коні проїхала нагою по вулицях м. Ковентрі. Відомо кілька картин, написаних за цим сюжетом, зокрема Д. Кольєра. Іменем згаданої жінки названий астероїд. Прецедентні імена одних лінгвокультур проникають в інші. Ім'я леді Годіви згадано в низці поетичних творів, пісень: *Даже «отчизна» на ощупь – как леди Годива* (Й. Бродський).

Культурологів зацікавлюють також міфоніми й антропоміфоніми, уживані в літературних творах (*Еней, Вій, Мавка*); топоніми, особливо ті, які пов'язано з подіями, зафіксованими в історичній пам'яті (*Запорізька Січ, Берестечко, Чорнобиль*),

а також фрагменти текстів, відомих лінгвокультурній спільноті, та ін. Такі феномени виявляють свою функціональність у художніх текстах. Наприклад, у поезії «Що читати» В. Голобородько використовує відомі оніми та тексти, зокрема уривки з жартівливої народної пісні «*Пішла киця по водицю*», з одного боку, та прецедентні імена й прізвища історичних постатей, знаних політичних діячів (*Святослав, Хмельницький, Мазепа, Полуботок, Петро, Катерина, Калнишевський, Петлюра, Бандера*), а також топонімічні назви (астіоніми, хороніми та ін.) й похідні від них слова, з іншого (пор.: *Москва, візантійський, переяславський, петербурзький, мюнхенський*).

У такий спосіб створено низку словообразів, які на основі дискурсивних паралелей означають художню філософську модель української історії. Стверджувальну синтаксичну конструкцію (зачин відомого фольклорного тексту) трансформовано на заперечну (пор.: *біжить котик рятувати, за вушечко витягати – але котик не біжить рятувати та за ланку витягати*). Такі художньо-виражальні засоби дають поштовх для вироблення художньої інформації, пов'язаної з поразкою як закономірністю українського історичного буття: *Ніби пішла киця по водицю та й упала у криницю, але котик не біжить рятувати та за ланку витягати. Упала у візантійську криницю, викопану печенігами біля дніпровських порогів, киця Святослав; упала у переяславську криницю, викопану православним єдиновірцем Олексієм, киця Хмельницький; упала у полтавську криницю, викопану зрадником на користь Москви Носом, киця Мазепа; упала у петербурзьку криницю, викопану московським імператором Петром, киця Полуботок; упала у соловецьку криницю, викопану російською імператрицею Катериною, киця Калнишевський; упала у паризьку криницю, викопану чекістським найманцем Шварцбардом, киця Петлюра; упала у мюнхенську криницю, викопану кагебівським скритовбивцею Сташинським, киця Бандера.*

Зацікавленість лінгвокультурологів викликає й структура та типологія *мовленнєвих етики* й *етикету*, які висвітлюють специфіку стереотипних формул увічливості, що їх використовує національна спільнота (праці М. Стельмахович, С. Шевчук та ін.). Етикетні форми повсякденного мовлення культурно специфічні. Відомим серед науковців є видання С. Богдан «Мовний етикет українців: традиції і сучасність». У формах, що відображають спілкування українців, вербалізовано такі риси, як релігійність (*слава Ісусу, хай тебе Бог береже*), повага до батьків, літніх людей. Самоцінність особистості виражають у національній традиції двокомпонентні антропонімні форми: *Леся Українка, Микола Хвильовий*.

Риси мовноповедінкової культури є незаперечним надбанням народу, свідченням неповторності словесного вираження добродієвності. В Україні звертання до співрозмовника диференційовано відповідно до культурної належності. Представники елітної культури звертаються у формах із послабленою майново-стратифікаційною семантикою (*пане, пані, панове*). Виразники зв'язків сільського типу використовують терміни родової спорідненості (*батьку, синку*) з послабленим денотативним компонентом: його компенсує конотативний.

Спілкуючись, представники одних лінгвокультур виявляють велемовність, а інші – стриманість. Наприклад, серед арабів прийнято висловлюватися розлого, використовуючи експресивне, багате на образи мовлення. Навпаки, японський стиль спілкування передбачає стриманість, лаконічне вираження думки, яке підтримує виразність невербальних засобів (погляду, постави та ін.). Мовленнєва етика невідривна від традицій ведення ділових справ, етнопедagogіки та ін. Якщо в західноєвропейських стандартах ділового партнерства висловлювання незгоди допустиме, то японці намагаються ніколи не заперечувати категорично. Перед офіційними перемовинами вони не виказують свого невдоволення щодо часу чи місця

зустрічі. Відповідно до менталітету японців, категоричні відмови, виражені в заперечних формах, є неприйнятними. Якщо для носіїв цієї східної культури незручними є місце й час ділової зустрічі, вони не будуть наполягати на їх зміні, а лише ввічливо перепитають про те, чи справді потрібно зустрітися в певному місці у відповідний час.

Культурно маркованими в кожного народу є **фольклорні тексти**. Наприклад, замовляння, які О. Потебня називав язичницькими молитвами, функціонують на теренах України дотепер, про що свідчать сучасні видання: О. Соляр «Мова магії, магія мови. Символіка українських замовлянь» (2011), І. Ігнатенко «Народна медицина Середнього Полісся: традиції і сучасність» (2013) та «Народна медицина і магія українців. Вірування. Міфології. Світогляд. Таємниці знахарства. Замовляння» (2016).

Про світоглядну значущість фольклорних творів говорить багатство синонімічного ряду до слова *замовляння*: їх називають *нашіптуваннями, примівками, шептаннями, зашіптуваннями, заговорами* та ін. Замовляння закорінені в нашій свідомості набагато глибше, ніж ми уявляємо. Їхні компоненти органічні в дитячому фольклорі (згадаймо пісню «*Вийди, вийди, сонечко!*»). Висловлюючи побажання, мимоволі знову використовуємо елементи магічних формул народної творчості: *З роси та з води!* Крізь сучасні етикетні форми привітання, прощання та ін. проступають мовленнєві «сліди» замовлянь (пор.: *доброго здоров'я, на здоров'я, на все добре*). В українських селах узвичаєним є побажання, що також генетично пов'язане із замовляннями: тому, кого зустріли за питтям води, бажають: «Доброго здоров'я пивши!». Сучасні дослідники, звертаючись до текстів українських замовлянь, вивчають засоби магічної функції мови (монографія С. Шуляк «Чарівне слово українських замовлянь»).

Багатство культури нашого народу формують *легенди*, поширені на теренах України. Вони акумулюють інформацію про явища та події, що відбувалися з непересічними людьми. Оригінальними є фольклорні тексти про характерників – представників українського козацтва, які в культурно-історичній пам'яті постають наділеними винятковими здібностями. Легенди утворено навколо постатей Д. Вишневецького, П. Сагайдачного, І. Богуна, І. Сірка та ін. Характерникам приписують надприродні можливості, здобуті в ході езотеричної практики, яку називають *Спасом*: надзвичайні силу та спритність, володіння гіпнозом, уміння робитися невидимими, а також впливати на погодні умови. Зацікавленість такими легендами існує й нині, що засвідчує, наприклад, роман В. Шкляра «Характерник» (2019).

Програмування лінгвокультурних оцінок відбувається за допомогою засобів колективного несвідомого. Архетип (від грец. *arche* – «початок» і *typos* – «образ», «першообраз») – поняття, корені якого сягають платонізму. Архетипи природних стихій, тобто води, землі, вогню та повітря, вивчав французький дослідник Г. Башляр (праці «Фрагменти поетики вогню», «Вода й марення» та ін.). В українській мові стійкі вислови з лексемою *вітер*, пов'язаною з архетипом повітря, продукують негативні оцінки, закріплені за уявленнями про поведінку людини, яка виявляє легковажність (*вітер у голові*, *пустий вітер*, *кидати слова на вітер*), лінощі (*ганяти вітер по вулицях*), наслідком чого є бідність (*вітер у кишенях гуляє*). В англійській лінгвокультурі це слово характеризує несприятливі, небезпечні, зокрема для мореплавців, зовнішні умови. Острови, на яких розташована Великобританія, зазнають впливу потужних повітряних течій: *to sail close to the wind* (букв. «плисти закритим до вітру», тобто «бути на межі небезпеки»), *wind and weather* (букв. «вітер і погода», інакше «негода») та ін.

К.-Г. Юнг працював над архетипами колективного несвідомого (Матері, Дитини, Мандали, Відродження та ін.). Згідно з його теорією, під «особистим» позасвідомим існує більш глибинний шар, успадкування якого відбувається від покоління до покоління. Такі образи оригінально окреслено в індивідуальних мовнохудожніх системах. Наприклад, в ідіолекті Б.-І. Антонича словесними знаками архетипу Матері, яка одночасно виявляє прихильність і руйнацію, є символіка часу, сприятливого для творчості (*весна, ніч*), що засвідчують полярні оцінки художніх синтагм, утворених навколо цих слів, пор.: *перстень ночі; вливає ніч, немов бальзам, солодку краплю божевілля; весни розспіваної князь та весна росю очі виїсть*.

Лінгвокультурні стереотипи пов'язані зі спільністю асоціацій, оцінок, мовно-поведінкових виявів, ритуалізованих ситуацій, поділом певних явищ на «свої» та «чужі». У народів світу, представників різних конфесій сформовано закріплені в мові й мовленні типові реакції, що відображають спільність, системність, на певні слова-стимули. Прикладом можуть бути назви продуктів і страв (глутоніми й гастроноіми), які викликають неоднакові асоціації в респондентів (зацукровані комахи, собачатина, свинина, м'ясо гадюк та ін.). До слова, із м'яса гадюк у Південному Китаї готують до вісімдесяти страв. Культурна стереотипізація поширюється й на спосіб і манеру говоріння та писання. У їдиші слова пишуть справа наліво, бо представники юдаїзму надають перевагу правому боку: у Кабаллі (таємнича частина Тори) правий бік символізує милосердя.

Картини світу формують залежно від їхніх центрів, тому важливими для створення моделей дійсності є *вірування*. Для православної книжно-писемної традиції характерна теоцентрична картина світу. Лінгвокультурні явища відображають риси не тільки християнства, а й язичницької релігії, яка передувала монотеїзму. Через її переслідування імена верхов-

них божеств та міфічні відомості про них подекуди втрачено, проте до нашого часу збереглася нижча міфологія, яку характеризує не менше багатство, ніж, наприклад, скандинавської.

Міфоніми вербалізують уявлення наших пращурів про духів природи. *Чугайстер*, згаданий у «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського, це й *лісовий дід*, *гай*, *нічник*, добрий дух гірського лісу. Етимологію цього слова пояснюють лексеми *чуга* (верхній гуцульський тканий одяг) і *гайстер* (лелека), тобто це й тварина, і людина в одній істоті. У цьому ж творі *Щезник* – це інфернальна істота Карпат, яка приносить лихо або просто ховається від людей (онім пов'язаний зі словом *щезати*). Уміє грати на сопілці мелодію, яка зупиняє час. «Лісова пісня» Лесі Українки містить синонімічний міфонім – *Той, що в скалі сидить*. У казці В. Короліва-Старого згадано *Хуху Моховинку*. *Хухи*, за фольклорними джерелами, – добрі лісові духи, схожі на пухнастих їжаків, які змінюють забарвлення залежно від природного оточення, тому невидимі для людського ока. За легендою, вони народилися липневої ночі, упавши зірками з неба, проте не схотіли повертатися назад.

Звичаєва культура має як сучасний, так і традиційний, закорінений у первісному світогляді, виміри. Певні аксіологічно марковані стереотипні дії та ситуації передають від покоління до покоління у вигляді *звичайв*. Гарною прикметою українці й досі вважають побачити молодик через праве плече. До молодого місяця примовляють: «Молодик, молодик, ти повен, як гвоздик! Тобі на підповня – мені на здоров'я, тобі наповнятися – мені красуватися». Очевидно, ця примівка пов'язана із символікою місяця, який вважали сонцем померлих, тому хотіли нейтралізувати негативний аспект його впливу. Молодику відводили важливу роль у життєдіяльності людини.

Традиції українського народу, зокрема календар свят, відображають зв'язок язичництва, риси якого не можна було повністю викоринити, а лише адаптувати до нової релігії, та

християнства. Про це свідчать такі форми, як *Зелена неділя*, *Івана Купала*, *Маковія* та ін. Назва останнього свята відображає звуковий зв'язок онімів *Маковій* і *Маккавеї* (сім святих, про яких згадано в Старому Заповіті). Ці християнські сподвижники відзначилися тим, що зцілювали хворих травами. Тому цього дня віряни йдуть до церкви з букетами цілющих рослин: базилику, чебрецю, калини, чорнобривців та ін. Такі композиції з квітів, плодів, гілок і трав називають похідним від назви свята словом – *маковійчики*. Вважають, що вони цілий рік захищають від хвороб. Народна етимологія пов'язує назву цього свята з маком, через те віряни освячують також достиглі маківки, готують коржі та пиріжки.

Отже, специфіка мовно-культурних явищ не випадкова: вона відображає всю різноманітність і багатогранність пізнання світу, реалізацію у відповідних природних умовах власного способу господарювання, особливості менталітету, специфічні уявлення про світобуття й розміщення їх у системі цінностей.

Запитання та завдання

1. Назвіть основну одиницю лінгвокультурології.
2. Укажіть риси лінгвокультурем, які дослідники кладуть в основу їхньої типології.
3. Який зміст поняття «картина світу»? Чому воно є важливим для лінгвокультурологічних досліджень?
4. Розкажіть про безеквівалентну лексику. Наведіть приклади. У який спосіб вона виражає лінгвокультурні особливості?
5. Що таке лінгвокультурний символ? Що його відрізняє від алегорії?
6. Чому фразеологізми та паремії кваліфікують як лінгвокультуреми?
7. Поясніть лінгвокультурну специфіку словесних образів. Наведіть приклади.